MATERIAŁ EDUKACYJNY

SŁOWA Z HALI

Jak pasterstwo zapisało się w gwarze orawskiej

Na Orawie pasterstwo przez stulecia było nie tylko sposobem gospodarowania, ale całym światem ludzi, miejsc, narzędzi, zwierząt, czynności i rytuałów.

Wraz z kulturą pasterską utrwalił się wyspecjalizowany zasób słów. Część z nich ma związek z tradycją wołoską, część powstała na rodzimym gruncie, a wiele nazw nabrało ściśle lokalnych znaczeń.

24 000

owiec wypasano na Orawie w okresie największego rozwoju pasterstwa, na przełomie XVI i XVII wieku.

WAŻNE DLA SŁUCHANIA

Terminologia pasterska to nie tylko nazwy owiec i sera.

Na Orawie ważną część tego słownictwa tworzyły także nazwy związane z wypasem bydła, wolarstwem oraz codziennym życiem pasterzy.

Gdy znika praktyka, słowo często zostaje jeszcze przez chwilę w pamięci.

JĘZYK I ŚWIAT PASTERSTWA

Nie tylko owce

Co właściwie obejmuje terminologia pasterska?

Granice tego słownictwa nie są ostre. Pasterstwo łączyło się z codziennym życiem, gospodarką, obróbką mleka, pracą w szałasie, opieką nad zwierzętami, ruchem stada, porami roku i lokalnym krajobrazem.

OWCE

Jeden krąg słów

baca, juhas, kierdel, koszar, dojski, oszczypek

BYDŁO

Jeden krąg słów

wolarstwo, odpaśnik, groniowy pasterz, wołania kierujące stadem

CODZIENNOŚĆ

Jeden krąg słów

ogień, koliba, naczynia, żywność, rytm pracy, nazwy zwierząt

UCHO DIALEKTOLOGA

Najciekawsze jest nie tylko pochodzenie wyrazu, ale także to, kto go jeszcze zna, w jakim znaczeniu go używa i czy dana nazwa pozostaje żywa, czy przeszła już do biernego zasobu gwary.

Słownik pasterstwa jest zarazem słownikiem dawnego sposobu życia.

SEMANTYCZNA MAPA SŁÓW

Jak język porządkuje halę

Każda rola, miejsce i czynność miały swoją nazwę.

LUDZIE

BACA
gospodarz szałasu i wypasu

JUHAS
pasterz owiec na szałasie

HONIELNIK
młodszy pasterz, pomocnik juhasa

ODPAŚNIK
pasterz wołów, pomocnik wolarza

MIEJSCA

HALA
pastwisko wysokogórskie

KOLIBA
rodzaj szałasu pasterskiego

KOSZAR
zagroda dla owiec

MRAŹNICA
zimowe pomieszczenie dla zwierząt poza wsią

CZYNNOŚCI

MIROWANIE
dojenie owiec przy właścicielach w celu ustalenia zapłaty

KOSARZENIE
użyźnianie ziemi przez przenoszenie koszarów

KLAGOWAĆ
ścinać mleko na ser

OGŁASZAĆ SIĘ
uspokajać owce nocnym nawoływaniem

JĘZYK JEST PRECYZYJNY TAM, GDZIE PRAKTYKA JEST PRECYZYJNA.

Nie ma jednego „pasterza” ani jednego „naczynia”. Nazwa wskazuje funkcję, etap pracy albo miejsce.

SŁOWNICTWO PRACY

Od mleka do sera

Łańcuch czynności zapisany w słowach.

1. **GIELETA**
   naczynie do dojenia owiec

2. **PUCIERA**
   naczynie, do którego zlewa się mleko i robi ser

3. **CEDZAK / PŁÓCIENKO**
   przyrząd i płótno do cedzenia mleka

4. **HABARKA / GRACA**
   przyrządy do mieszania mleka i żentycy

5. **KLAG**
   naturalna zaprawa podpuszczkowa do wyrobu serów

6. **OBRĄCZKA**
   forma do wyrabiania oszczypka

7. **OSZCZYPIARKA**
   miejsce przeznaczone do wędzenia oszczypków

UCHO DIALEKTOLOGA

W tym fragmencie leksyki widać dużą specjalizację znaczeń. Kolejne etapy jednej pracy mają osobne nazwy, a różne narzędzia do podobnych czynności nie są językowo utożsamiane. To typowa cecha słownictwa zawodowego i tradycyjnego.

MAPA GŁOSÓW

Hala miała własny głos

Okrzyki, nawoływania i słowa sterujące stadem.

Terminologia pasterska nie składa się wyłącznie z rzeczowników. W słowniku zachowały się także zawołania i czasowniki, które działały w konkretnych sytuacjach: budziły owce, kierowały wołami, przywoływały albo odpędzały zwierzęta.

- **HORĘ** *(xore)*
  baca budzi owce; także okrzyk nadający kierunek bydłu
- **HECIA** *(xeća)*
  okrzyk na woły mające skręcić w prawo
- **NA MOJA** *(na moio)*
  nawoływanie owiec, cieląt i krów
- **NE** *(ne)*
  nawoływanie bydła
- **GUDZIUSKA** *(gujuśka)*
  okrzyk przywołujący świnię
- **GDZIU** *(gju)*
  okrzyk przywołujący świnie
- **JEKSIU** *(iekśu)*
  wołanie odpedzajace świnie
- **HUDZA** *(xuyi)*
  wołanie odganiajace gesi

TO NAJLEPSZA WARSTWA DO ODSŁUCHANIA NA MAPIE.

Takie słowa pokazują gwarę w działaniu: nie jako zapis w słowniku, ale jako dźwięk wykonywanej pracy.

UCHO DIALEKTOLOGA

Co widać w samych słowach?

Kilka zjawisk, które warto zauważyć.

1. WARIANTY

BINKOŚ / BUNKOŚ
GOLYR / GOLYRZ
ODPASACZ / ODPAŚNIK

Jedna funkcja lub rzecz może występować pod więcej niż jedną postacią. Wariantywność jest naturalną cechą żywej gwary.

2. WIELOZNACZNOŚĆ

BARANICA
OBRĄCZKA
PASTWA
OBGONKA

To samo słowo może nazywać dwie różne rzeczy lub czynności. Znaczenie rozpoznaje się z sytuacji.

3. NAZWY ZWIERZĄT

CZWARTOCHA • NIEDZIOCHA • PIĘTOCHA
BRZEZULA • CISULA • ŁYSINA • ŁYSOŃ

Nazwy mogą zachowywać informację o dniu urodzenia, umaszczeniu albo wyglądzie zwierzęcia.

4. WARSTWY SŁOWNICTWA

dziedzictwo wołoskie + formacje rodzime

Podstawowy zrąb słownictwa pasterskiego łączy się z tradycją wołoską, ale w terminologii występuje też wiele wyrazów zbudowanych na rodzimych rdzeniach.

Nie każde dawne słowo ma jedną prostą historię - ważne jest również jego użycie i znaczenie.

SŁOWO JAKO ŚLAD KULTURY

Co zostaje, kiedy znika pasterstwo?

Od języka czynnego do pamięci językowej.

Najbardziej charakterystyczne słownictwo związane z dawnym wypasem owiec i bydła pozostaje dziś w dużej mierze w biernym zasobie leksykalnym. Dawne, stadne wypasy poza miejscem zamieszkania zanikły, a wraz z nimi przestały być potrzebne liczne nazwy ról, narzędzi i czynności.

To ważny proces językowy: słowo może być jeszcze rozpoznawane przez starszych użytkowników gwary, choć nie pojawia się już w codziennej rozmowie. Gdy znika przedmiot albo praktyka, nazwa traci naturalny kontekst użycia.

CO MOŻE PRZETRWAĆ?

- **W PAMIĘCI** — słowo znane, ale już rzadko używane
- **W NAZWIE MIEJSCA** — niektóre terminy trwają w lokalnym nazewnictwie terenu
- **W NAGRANIU** — głos zachowuje wymowę, rytm i funkcję słowa
- **W MAPIE** — słowo można połączyć z rzeczą, czynnością i opowieścią

NA ORAWSKIEJ MAPIE GŁOSÓW

01 ZOBACZ SŁOWO
02 POSŁUCHAJ JEGO BRZMIENIA
03 POŁĄCZ Z CZYNNOŚCIĄ LUB PRZEDMIOTEM
04 ZOBACZ, CZY JESZCZE ŻYJE W MOWIE

Opracowanie na podstawie: Emil Kowalczyk, Robert Kowalczyk, „Orawskie nazewnictwo pasterskie” oraz załączonego opracowania o współczesnej terminologii pasterskiej w gwarach Orawy.